

Склалася парадоксальна ситуація – кількість літаків і танків весь час зростала, а боєздатність Червоної Армії через відсутність підготовлених штабів і командно-технічних кадрів падала.

Напередодні гітлерівської агресії тільки 23 екіпажі могли літати в будь-яку погоду, лише 208 – навчені пілотувати літаками нових модифікацій. 1196 літаків на західному кордоні зовсім не були забезпечені екіпажем; флот міг діяти тільки в прибережній зоні [8, с. 97].

Збільшився дефіцит пального, що не дозволяло належним чином готувати льотчиків і танкістів. Так, особовий склад Червоної Армії мав наліт 30 годин, а пілоти «люфтваффе» йшли в бій з нальотом 450 годин; механік-водій мав практику водіння від 1-10 м/год., тоді як потрібно було не менше 25 м/год [12, с. 32, 33]. В бойовій підготовці військ майже не приділялось уваги на взаємодію різних видів військ, організацію ведення бою в обороні, в оточенні, при відході військ. Наркомат оборони на чолі з Тимошенко і Жуковим не могли і не хотіли змінити цю небезпечну тенденцію.

Підводячи підсумки причин поразок Червоної Армії у початковий період війни, зазначимо, що багато в чому вони обумовлені повільністю в ухваленні найважливіших рішень, помилками Генштабу, недовірливістю і волюнтаризмом самого Сталіна, відсутністю справжньої колегіальності і колективності в обговоренні найважливіших зовнішньополітичних проблем. Масові репресії другої половини 30-х рр. сильно послабили боєздатність Червоної Армії. Перспективним є вивчення теми трагедії Північно-Західного фронту, коли майже усі сили Червоної Армії потрапили і були знищені у «київському котлі».

Список літератури: 1. *Помогайло А. А.* Псевдоисторик Суворов и загадки Второй мировой войны. / Александр Альбертович Помогайло. – М.: «Вече», 2002. – 480 с. 2. *Киркаш Ю., Кулиш В.* Народная война. / Ю. Киркаш, В. Кулиш. // Правда. – 1989. – № 279. 3. *Рунов В. А.* 1941. Победный парад Гитлера. Правда об Уманском побоище. / Валентин Александрович Рунов. – М.: «Эксмо», 2010. – 410 с. 4. *Фролов Ю.* Крушители империи СССР 1939 – 1945 гг. / Юрий Фролов. – Донецк: Донеччина, 2001. – Кн. 3. – 479 с. 5. *Кузнецов И. Н.* Засекреченные трагедии советской истории / Игорь Николаевич Кузнецов. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 2008. – 250 с. 6. *Куманев Г.* 22-го, на рассвете. / Г. Куманев // Правда. – 1989. – № 173. 7. Млечин Л. Иосиф Сталин, его маршалы и генералы. / Леонид Михайлович Млечин. – М.: «Центрполиграф», 2005. – 811 с. 8. *Семенко В. И., Радченко Л. А.* Великая Отечественная война. Как это было? / Валерий Иванович Семенко, Людмила Алексеевна Радченко. – Харьков- Белгород, 2008. – 412 с. 9. *Анфилов В. А., Голинов Ф. И.* Загадка 1941 года. / Виктор Александрович Анфилов, Филипп Иванович Голинов. – М.: «Вече», 2005. – 508 с. 10. *Ширококорд А. Б.* Энциклопедия отечественной артиллерии. / Александр Борисович Ширококорд. – Минск: «Харвест», 2000. – 1155 с. 11. *Васильев А. В., Морин А. Б.* Суперлинкоры Сталина: «Советский Союз», «Кронштадт», «Сталинград». / Андрей Васильевич Васильев, Аркадий Борисович Мо-

рин. – М.: «Яуза», «Коллекция», «Эксмо», 2008. – 110 с. 12. *Соколов Б. В.* Тайны Второй Мировой войны. / Борис Владимирович Соколов. – М.: «Вече», 2000. – 478 с.

Поступила в редакцію 19.03.2012

УДК 355.244.1

Д.М. КАЧАХІДЗЕ, аспірант НТУ «ХПІ»

ПРОПАГАНДА ЯК ЗБРОЯ У ВІЙНІ

В статті аналізуються деякі види пропагандистської діяльності. Відображається її вплив на свідомість людей, як цивільних, так і військових. Особливу увагу приділено ролі пропаганди і її вплив на хід бойових дій. Також відображено яку користь, або навпаки, яку шкоду може принести пропаганда під час війни.

В статье анализируются некоторые виды пропагандистской деятельности. Отображается ее влияние на сознание людей, как гражданских, так и военных. Особое внимание уделено роли пропаганды и ее влияние на ход боевых действий. Также в статье описано, какую пользу или наоборот, какой вред может принести пропаганда в ходе войны.

Some types of propagandist activity are analysed in the article. The influence on consciousness of people, both civil and soldiery is represented. The special attention of propaganda roles and its influence on motion of battle actions is spared. The benefit or vice versa, what harm can bring propaganda during war is also described in the article.

До початку другої світової війни публіцисти і пропагандисти всіх країн сходилися до однієї думки: пропаганда буде грати в майбутньому протистоянні вирішальну роль. Чимале значення мав і досвід ідеологічного керівництва великими масами, накопичений між двома війнами. До початку другої світової війни угруповання супротивників були майже такими ж, як і перед першою світовою війною, але тепер супротивники вже знали, що пропаганда є потужною зброєю. Не було майже ніякого сумніву в тому, що в разі війни весь накопичений багаторічний досвід буде використаний повною мірою.

Засоби ведення сучасної війни обмежуються цілою низкою міжнародних угод і правил, яких має дотримуватися кожна цивілізована держава. Ці правила ставлять межу застосування певних тактичних прийомів і видів зброї. Проте до цих пір жодне положення міжнародного права не стосувалося пропаганди під час війни. Не з'явилося навіть ніяких умовних обмежень, хоча про дію пропаганди стало відомо ще під час війни 1914-1918 років. Таким чином пропаганда стала тепер засобом ведення війни, застосування якого ніяк не регулюється нормами міжнародного права. Навіть сама безсоромна

пропаганда не обумовлена ні в одному параграфі міжнародних конвенцій.

Історія пропаганди в першій світовій війні є перш за все історією пропаганди жаків. Саме з цього часу пропаганда стає чимось на зразок ганебного клейма, що накладається на супротивника, вона завойовує собі в широких колах вельми погану славу, яка до певної міри і пояснює її успіхи і неуспіхи під час другої світової війни. Двох десятиліть, що минули з дня закінчення першої світової війни, виявилось недостатньо, щоб забути про пропаганду жаків і цим звільнити пропаганду військового часу від її основного зла – брехні. Багато противників міністра пропаганди Геббельса визнавали за ним певний пропагандистський таланти, але немає ніякого сумніву, що при існуючому в ту пору стані речей і при наявності багатого досвіду пропаганди, витягнутого з першої світової війни, зробити німецький народ несприйнятливим до пропаганди супротивника могла і набагато менш талановита особа. Варто було тільки нагадати німцям про небезпеку пропаганди жаків, про лорда Норткліффе і про його методи. До того ж з пам'яті багатьох німців, які пережили першу світову війну, всі ці «жаки» ще далеко не згладилися. У Німеччині не було ні одних курсів для пропагандистів і агітаторів, на яких брехня пропаганди супротивника не викривалась б на підставі застарілих вже прийомів боротьби з пропагандою жаків. Викриття ворожої пропаганди ставало предметом політичних занять в школах, а редакції газет і журналів були буквально завалені подібними матеріалами[1.117].

По суті справи, пропаганда жаків не була вже справжньою пропагандою. Величезну переконливу силу мала і легенда про «розп'яття канадця», і розрахована на католиків неправда про насильства над черницями, і так звані «свідчення свідків» про муки католицьких священників, яких нібито підвішували до дзвонів. Однак жодне з цих звинувачень, які були пред'явлені Німеччині і поширених пропагандою супротивника по всьому світу, згодом не було доведено.

Самою брудною і одночасно найдієвішою брехнею виявилось повідомлення про те, що німці переробляють трупи солдат своїх і чужих на стеарин і на корм для свиней. Це повідомлення викликало у всьому світі бурю обурення і послужило приводом для вступу Китаю у війну на боці Антанти. Тільки в 1925 році цю брехню було нарешті викрито у статті, що з'явилася в американській газеті «Times Dispatch», яка писала з цього приводу: «З усіх жаклих знарядь сучасної війни чи не перше місце займає пропаганда, яка є важливою складовою частиною військової машини будь-якої нації. Знаменита історія з трупами, яка під час війни довела ненависть народів до Німеччини до

межі, оголошена зараз англійською палатою громад брехнею. Кілька місяців тому світ дізнався про те, що ця брехня була сфабрикована і поширена одним з спритних офіцерів англійської розвідки [2.57].

Про значення брехні у військовій пропаганді багато сказано і багато написано. Дехто виправдовує подібні засоби обробки мирного населення, дехто категорично не сприймає. «Коли починається війна, першою жертвою стає правда», – свідчить поширена приказка, і як би підтверджуючи це, автор вищезгаданої статті говорить наступне: «Брехня – це визнана всіма і надзвичайно корисна зброя війни, кожна країна свідомо використовує її тільки заради того, щоб ввести в оману власний народ, завоювати на свій бік нейтральні країни і обдурити противника»[5.124].

І дійсно, брехня завжди була найстрашнішою зброєю. Вона наносила супротивникам серйозні рани і істотно впливала на хід військових подій. Але не можна забувати, що пропагандистська брехня є не простою зброєю, що вона має ще одну властивість, завдяки якій ця зброя стає виключно небезпечною. Справа в тому, що дія пропаганди продовжується і після закінчення бойових дій, і зупинити її так, як, скажімо, зупиняють вогонь гармат або скидання бомб з літаків, неможливо. Пропаганда подібна снаряду, обладнаному безліччю дистанційних підричників, які змушують його вибухати через багато років, іноді навіть десятиліть і розкидати навколо себе сприятливе середовище для незліченних докорів і образ, що заважають нормалізації міжнародних відносин. Тому можна сказати, що успіхи, яких пропаганда досягла шляхом брехні, ніколи не вигідні навіть для тих, кому вона спочатку принесла користь. Це пояснюється тим, що брехня зводить нанівець значення пропаганди як зброї. Якщо пропаганда - зброя, то брехня - не що інше як пісок в її механізмі, і в цьому довелося переконатися кожній державі, яка використовувала цю зброю.

Багатьом це може здатися дивним, проте вже в останній світовій війні обидві протидіючі сторони все частіше відмовлялися від «абсолютної брехні» і по можливості уникали її. Якщо, наприклад, німецька служба інформації повідомляла про потоплення того чи іншого корабля противника, а пізніше з'ясовувалося, що це не відповідає дійсності, то тут можна говорити не про заздалегідь підготовлену брехню, а просто про непорозуміння, що сталося в результаті помилок спостереження і т. п. Досвідчена служба інформації ніколи не зробить такої заяви, яку противник може перевірити найпростішими засобами і тут же, використовуючи радіо, викрити перед всім світом як брехню[13.47]. Дещо по-іншому

сприймається повідомлення про свої успіхи, коли перебільшуються втрати противника в танках, літаках і т. п., тому що ці цифри не завжди можуть бути перевірені. У всякому разі, там, де штаби пропаганди на тій і на іншій стороні працюють активно і до того ж мають однакові технічні засоби, брехня стає вельми важкою і проблематичною справою. Замість брехні у другій світовій війні з'явилося і стало сутністю всієї пропаганди якесь еквілібристське перекручення понять і відкритих лайка.

Пропаганда в стилі першої світової війни згодом ніколи більше не повторювалася. Навіть самі переконані її прихильники визнали, що шкоди, яка була заподіяної нею було незрівняно більше, ніж усі короточасні успіхи, отримані завдяки їй.

Питання про те, наскільки успішною була німецька пропаганда, щонайменше, недоречні, тому що думки, які склалися у німецьких солдатів і цивільного населення на різних етапах війни, ні в якому разі не відображали дій німецької пропаганди. Тому, якщо відомий радіокоментатор Бі-Бі-Сі Ліндлі Фрейзер говорить про «повну перемогу пропагандистів над німецьким народом»[14.119], то це вірно лише з великими застереженнями. Німецька пропаганда апелювала головним чином до почуттів, зачіпала серце і душу народу, тобто до німецького націоналізму, до готовності народу до самопожертви, до його віри у своїх керівників і відданості своїй владі, так само як і до його солдатських чеснот. Саме ці почуття виявлялися майже у всіх сферах суспільного та приватного життя німецьких людей. Про те, що ці ідеали і почуття стали засобами обману, велика частина німців дізналася запізно. Внаслідок цього виникло глибоке розчарування і породило ще більшу недовіру до пропаганди.

Але слід зазначити, що жертвою зловживання ідеями став не тільки німецький народ. Так, наприклад, одна з тез німецької пропаганди про створення Великої німецької імперії була підхоплена молоддю інших європейських країн, про що свідчать судові процеси, які проходили там після війни. Прагнення молоді позбутися європейської роз'єднаності народів було використано німецькою пропагандою в своєкорисливих політичних цілях.

Найтяжчий злочин німецької пропаганди перед своїм народом полягав в тому, що в кінцевій фазі війни вона не тільки неправдиво повідомляла про становище на фронтах, а й робила це з великим зволіканням. Багато тисяч людей, що жили в східній частині Німеччини, могли б своєчасно врятуватися і не були б захоплені противником зненацька, якби офіційні інформаційні повідомлення були правдивими[7.211]. Такий образ дій у військовому відношенні не має

ніякого сенсу. Постійно наступаючим вперед військам союзників, подібні німецькі повідомлення не могли принести ні користі, ні шкоди, тим більше, що німецькі частини і з'єднання, які не втратили ще зв'язок один з одним, були цілком обізнані про становище на фронті. У тому ж випадку, коли війська опинялися в оточенні, вони діяли на власний страх і ризик. З приводу становища тих днів Геббельс, виступаючи на прес-конференціях, говорив, що пропаганда повинна докласти максимум зусиль, щоб пережити всього лише кілька найближчих важких тижнів, поки нова зброя істотно не змінить обстановки. «Те, що зараз залишається в тилу у ворога, – говорив він, – буде звільнено пізніше, а поки воно може і там приносити користь німецькій армії.» (У зв'язку з цим слід згадати про його заклики до партизанської війни.) Але хаос, створений панікою, не можна усунути ніякими заходами, тому все, що тоді говорилося, нагадувало швидше азартну карточну гру, ніж пропаганду, а народу, який внутрішніми і зовнішніми подіями був доведений до свого роду фанатичної несамовитості, вже не могли допомогти ні віра, ні зневіра[12.165].

Для успіху пропаганди чимале значення має і поведінка супротивника. У критичні моменти війни аж до самих останніх днів вона іноді відігравала вирішальну роль. Бомбардування німецьких міст, вимога беззастережної капітуляції (яку пропаганда союзників всіляко замовчувала, а німецька пропаганда навпаки зробила своїм основним аргументом), план Моргентау, а також далеко не двозначні натяки на долю, яка чекає німецький народ після війни, і не в останню чергу дружні відносини між західними державами і Радянським Союзом – все це було козирем в руках німецької пропаганди, яким вона користувалася досить гнучко. Не допусти союзники деяких психологічних помилок, німецька пропаганда не змогла б надихнути народ на такі досягнення[.

Вирішальний вплив на волю німецького народу до опору надали події на Східному фронті. Події, пов'язані з просуванням Червоної Армії по території Німеччини, мали настільки закінчений характер, що абсолютно не потребували якої небудь оцінки з боку німецької пропаганди. І хоча вона всіма своїми засобами намагалася реагувати на трагічні події останніх місяців, поведінка військ і цивільного населення визначалася безпосередньо самим ходом подій, а ніяк не пропагандою.

Список літератури: 1. Вашик К. *Метаморфозы зла. Образ врага в немецком и советском плакате* / К.Вашик. – Родина, 2002. № 10. – С. 116–122. 2. *Галицкий В.П.* Гитлеровцы против Гитлера / В.П.Галицкий // Военно-исторический журнал. 1995. – № 1. – С. 54–61. 3. *Горяева Т.М.* Фонодокументы как источник по истории Великой Отечественной войны / Т.М.Горяева // История СССР. – 1985. – № 3. – С. 142–154. 4. *Демосфенова Г.Л.*

Советские плакатисты – фронту / Г.Л.Демосфенова. – М., 1985. – 187 с. **5. Клаузевиц К.** О войне / К.Клаузевиц. – Том I, изд. 5-е. – Воениздат, М., 1941. – 356 с. **6. Клаузевиц К.** О войне / К.Клаузевиц. – Том II, изд. 3-е. – М. : Воениздат, 1941. – 345 с. **7. Крысько В.Г.** Секреты психологической войны: цели, задачи, методы, формы, опыт / В.Г.Крысько. – Мн., 1999. – 267 с. **8. Поляков Ю.** Почему мы победили. О массовом сознании в годы войны / Ю.Поляков. – Свободная мысль, 1994. – № 11. – С. 98–105. **9. Пономаренко А.** Партизанское движение в Великой Отечественной войне / А. Пономаренко. – Большевик, № 13, 1943 г. **10. Руденко Н.Н.** Слово правды в борьбе с фашизмом. Пропагандистская деятельность политорганов Красной Армии среди войск противника на территории СССР. 1941–1944/ Н.Н.Руденко. – Киев, 1980. – 351 с. **11. Филитов А.М.** «Холодная война». Историкографические дискуссии на западе / А.М.Филитов. – М., 1991. – 228 с. **12. Фуллер Дж. Ф. Ч.** Вторая мировая война / Дж. Ф.Ч. Фуллер. – Издательство, М., 1956. – 292 с. **13. Шандра В.А.** Газета, пропаганда, жизнь: вопросы теории и методики / В.А.Шандра. – М., 1982. – 96 с. **14. Greiner H.** Die Oberste Wehrmachtsführung 1939 bis 1943. / H. Greiner Wiesbaden, 1951. – 326 s. **15. Manstein D.** Seine Feldzüge und sein Prozess / D. Manstein. – 1951. – 187 s. **16. Harris A.** Bomber-Offensive, Collins, London / A. Harris. – 1947. – 244 s. **17. Wafts A.** Hitler's Second Army, Infantry Journal, Washington / A. Wafts 1943. – 354 s. **18. Lerner I.** Propaganda in War and Crisis / I. Lerner. – 1951. – 298 s.

Поступила в редколлегию 06.04. 12

УДК 355.483:94 (100) «1941/1945»

Р.О. ПОНОМАРЕНКО, канд. ист. наук, доцент НТУ «ХПИ»

ОБРАТНАЯ СТОРОНА ВОЙНЫ: РЕАЛЬНОСТИ ВОСТОЧНОГО ФРОНТА В ВОСПРИЯТИИ СОЛДАТ ДИВИЗИИ СС «ДАС РАЙХ»

В статті аналізуються деякі особливості війни на Східному фронті в 1941-1945 роках та їх вплив на вояків дивізії СС «Дас Райх». Увагу приділено війсьним злочинам ворогуючих сторін, показано вплив жорстокості на вояків. Також відображено такий маловідомий аспект, як відносини есесівців з місцевим населенням на окупованій території.

В статье анализируются некоторые особенности войны на Восточном фронте в 1941-1945 годах и их влияние на солдат дивизии СС «Дас Райх». Уделено внимание военным преступлениям противоборствующих сторон, отражено воздействие жестокостей на солдат. Также отображен такой малоизвестный аспект, как отношения эсэсовцев с местным населением оккупированных территорий.

In the article we examine some factors of War on the East front, 1941-1945 and their influence to the soldiers SS-Division “Das Reich”. We attended war crimes of the confrontation sides and reflected effect of barbarities to the soldiers. Also we examine such little known aspect as relationships SS-men with population of occupied territories.

Военные преступления стали такой же неотъемлемой частью истории Второй Мировой войны, как масштабные танковые сражения и ковровые бомбардировки. Бушевавшая на советско-германском фронте

обоюдная вакханалия жестокости до сих пор не дает возможности беспристрастно рассматривать события тех героических, но одновременно и трагических лет.

Как заметил историк Й. Вестемайер, благодаря «Холодной войне», большое число военных преступлений совершенных немцами на Восточном фронте осталось фактически безнаказанными – в Западной Европе преступления против англо-американских союзников преследовались куда жестче, чем преступления против «коммунистов» [17, р.137]. Трудно спорить с этим утверждением. В то же время, в наши дни действительно нелегко подтвердить или опровергнуть данные о совершении эсэсовцами того или другого военного преступления. Политическая конъюнктура и спекуляции, а также ангажированная реакция некоторых общественных кругов, зачастую не позволяют провести объективный научный анализ тех или иных случаев. Многие почему-то забывают, что мораль войны и мораль мирного времени – диаметрально противоположные понятия и оценивать те события можно только в общем историческом контексте эпохи, не разделяя, а уж тем более не подменяя причину и следствие. Экстремальные условия войны накладывают свой отпечаток на мотивы поступков людей, которые каждый день вынуждены ходить «по краю» и некорректно вынесение категорических суждений и оценок этих поступков со стороны людей за всю свою жизнь ни разу не побывавших не то что на настоящей войне, но даже в экстремальных условиях на грани выживания.

В работе над статьей автор опирался на исторические исследования, воспоминания ветеранов. Полный список литературы и источников, использованных автором, приводится в конце работы.

Целью статьи является анализ некоторых аспектов ведения войны на советско-германском фронте и влияние их на эсэсовцев из панцер-гренадерской дивизии СС «Дас Райх». Изучение таких вопросов является актуальным, поскольку позволяет глубже понять психологию и мотивацию немецких солдат, воевавших против Советского Союза в годы Второй Мировой войны. К тому же, дивизия СС «Дас Райх» являлась одной из лучших частей германских вооруженных сил в период войны, и история ее боевого пути привлекает к себе пристальное внимание историков.

Война на Восточном фронте имела свой собственный, особый характер, существенно отличавший ее от войны на Западном фронте. Как отметил немецкий историк Ф. Ремер, и немцы, и русские воспринимали войну как борьбу не на жизнь, а на смерть «вне рамок традиций и норм законов», что обуславливалось борьбой